

SAVAŞ-EDEBİYAT İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA BOSNA SAVAŞI'NIN TÜRK ŞİİRİNE YANSIMASI*

Sezai Coşkun**

Özet: II. Meşrutiyet'ten itibaren önemli oranda Osmanlı coğrafyasından kopan Balkanlar, çeşitli cepheleriyle Türk edebiyatında ele alınmıştır. II. Meşrutiyet başında temel konulardan biri olarak görülen Balkan toplumları, İstanbul'a yaşanan göçler dolayısıyla Osmanlı aydınlarını yakından ilgilendirmiştir. Balkanlar'ın büyük kısmının Osmanlı'dan kopması ise başta bu coğrafyada hatırları olan şairler olmak üzere birçok şair ve yazarı, bu coğrafya için metinler yazmaya sevk etmiştir. Cumhuriyet dönemi edebiyatında da bu coğrafya temel bir izlek olarak varlığını devam ettirmiştir.

Yugoslavya'nın dağılmasının ardından bağımsızlıklarını kazanan Balkanlar, yeneden Türk aydınının ilgi alanına girmiştir. Ancak bu sefer, Balkan Harbi'nin ardından duyulan ilgiden daha az bir ilgi söz konusudur. Bosna Savaşı, bu azalan ilgiyi artıran bir etken olmuş; birçok şair-yazar Bosna'da yaşanan dramı farklı açılardan şiirine-yazısına taşımıştır.

Bu çalışmada, Bosna Savaşı'nın savaş-edebiyat ilişkisi bağlamında Türk şiirine nasıl yansdığı incelenecek, örnek metinler üzerinden tahliller yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk edebiyatı, Türk şiiri, savaş edebiyatı, Bosna Savaşı.

REFLECTIONS OF BOSNIAN WAR ON TURKISH POETRY IN THE CONTEXT OF WAR-LITERATURE RELATIONSHIP

Abstract: *The Balkans, which broke apart from Ottoman realm to a great extent as of Second Constitutional Period, were taken up in Turkish literature with various aspects. The Balkan societies, one of the basic issues in the Second Constitutional Period press, were paid closer attention by the Ottoman intellectuals due to the migrations to Istanbul. The fact that the Balkans broke apart from Ottoman realm paved the way for a number of poets and*

* Bu makale, 8-10 Haziran 2010 tarihleri arasında Bosna-Hersek'te International Burch University tarafından "International Symposium on Sustainable Development" başlığıyla düzenlenen sempozyumda sunulan, "The Reflections of The Bosnian War on Turkish Poetry Within The Framework of War-Literature Affinity" adlı bildirinin genişletilmiş hâlidir.

** Yrd. Doç. Dr., Fatih Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

authors, especially ones popular in the region, to write on the geography. That geography sustained its existence as a basic theme in Republican period literature.

The Bosnian War became an effect to increase the gradually declining interest; various poets/writers carried the tragedies in the war to their poems/writings.

In this study, focusing on the Bosnian war, consideration of Bosnia in New Turkish poetry will be examined in the context of war-literature relationship.

Keywords: Turkish literature, Turkish poetry, war-literature, Bosnian War.

GİRİŞ

Medeniyetlerin vitrinleri vardır. Her medeniyet, taşıdığı ruhu eşyaya vermek ve bu suretle eşyada ruhunu aksettirecek şehir veya şehirler kurarak kalıcı olmanın yollarını arar. Şehirler, onlara şekil veren medeniyetlerden bağımsız düşünülemez. Osmanlı da iddiası olan bir medeniyet olarak kendine mahsus şehirler inşa etmiştir. Ama bazı şehirleri ise bir vitrin olarak kullanmış ve medeniyetin bütün kudretini bu şehirlerde tecessüm ettirmeye çalışmıştır. İstanbul bu vitrinlerin başında gelmesinin yanında diğer şehirler hangileridir diye düşündüğümüzde akla gelecek ilk isimlerden biri Saraybosna'dır. Saraybosna sadece sosyo-politik açıdan taşıdığı stratejik konum gereğiyle önemli görülmemiş, dünyaya medeniyet tasavvurunu yansıtan bir vitrinin titizliği içerisinde bu şehre bir ruh kazandırılmıştır. Saraybosna, Osmanlı medeniyeti denilen 'büyük terkinin' çok önemli bir aksidir. Her unsuruyla mensup olduğu terkipten izler taşır. Tanpınar'ın Yunus Emre ile ilgili bir makalesinde, bu terkibe dikkat çekme sadedinde dile getirdiği; "Ne zaman Orhan Gazi'nin çehresine biraz eğilsem, orada Yunus Divanı'ndan aksetmiş çizgiler görürüm."¹ tespitiyle ortaya koyduğu gibi, bugün Saraybosna'nın sokaklarında gezdiğimizde bir medeniyetin varlığını, derinlerden bize güçlü şekilde duyurduğu mimarisıyla, tabiatıyla, insanıyla bu terkinin çehresinin aksettiği fark edilmektedir. Dünyada bazı şehirler, merkezî konumlarıyla etrafındaki birçok şehrin kaderini de tayin eder. Saraybosna da böyledir. Elbette sadece Saraybosna'yı bu medeniyet zenginliğiyle sınırlamamalı, bütün Bosna'da bu medeniyet iddiasını ve ruhunu görmek mümkündür.² Bosna'nın bu önemi, tarihsel süreçte oynadığı rolle de örtüşmektedir.

1463 yılında Osmanlı topraklarına katılan Bosna, fethin ardından yeni bir sancak olarak yönetilmeye başlanmıştır. 1580'den sonra ise ayrı bir eyalet olarak düzenlenmiş, bir 'uç eyaleti' olmasından ötürü özel bir önem verilmiştir.³ Bosna, bugün sadece barındırdığı

kültür mirasıyla Türk kültür ve medeniyetine destek vermemiş, 200 civarındaki Boşnak Divan şairiyle de bu kültür ve medeniyeti beslemiştir.⁴ XV. yüzyıldan itibaren sürekli gelişen bir Türk edebiyatı Bosna'da varlığını devam ettirmiş ve Türk şiirinde önemli aşamaları teşkil eden metinler ortaya çıkmıştır. Sadece şiir alanında değil nesir alanında da önemli bir kültür kaynağı vazifesi görmüş, Matrakçı Nasuh gibi isimlerin yetiştiği muhit olmuştur.⁵ 1826'da Yeniçeriliğin kaldırılması, Bosna'da büyük tartışmalara sebep olmuş, Boşnaklar, 'gavur padişah' olarak gördükleri II. Mahmut'a, yeni düzenin 'gavurca' olduğu gerekçesiyle direnmişlerdir.⁶ Cevdet Paşa sürtüşmeler esnasında zedelenen bağı tamire çalışmışsa da bir müddet sonra Bosna'nın tümüyle kaybı bu 'bağı' önemli oranda zayıflatmış; ama Boşnakların Osmanlı kültür ve medeniyetine olan muhabbetleri güçlü şekilde devam etmiştir.

Balkan coğrafyası, Anadolu'nun büyük bir bölümünün hatta İstanbul'un fethinden önce Türk kültür ve medeniyetiyle tanışmıştır. Osmanlı'nın önemli kültür merkezlerinden bazılarının bu coğrafyada yer alması, bu coğrafyanın söz konusu medeniyet dairesindeki yerini ortaya koyar. Balkan Harbi'nin ardından bu coğrafyanın büyük kısmının kaybedilmesi, Türk toplumunda önemli travmalar meydana getirmiştir. Hatta şu rahatlıkla söylenebilir ki yirminci yüzyılın ilk yarısında Türk aydınında büyük kırılmaların yaşanmasına sebep olan birinci olay Balkan Harbi ve akabinde bu coğrafyanın kaybı, ikincisi Millî Mücadele'dir. Balkan coğrafyasının kaybının Osmanlı matbuatında meydana getirdiği büyük akis de bu coğrafyanın Türk aydını, Osmanlı toplumu için önemini ortaya koymaktadır.

Cumhuriyet yıllarında, özellikle şiir alanında, Balkan coğrafyası temel bir izlek olarak alttan alta varlığını devam ettirmiş, kökeni itibarıyla bu coğrafyayla ilişkisi olan şairler, konuyu, daha çok işlemiştir. Ancak Yugoslavya'nın dağılmasının ardından yaşananların, Balkan Harbi'nden sonra kaleme alınanlara oranlandığında oldukça az kaldığı görülür. Ancak bazı şairler, bu coğrafyayı çok canlı olarak duymuş ve şiirlerine taşımıştır. Biz bu çalışmamızda Bosna Savaşı etrafında meydana gelen şiiri, özellikle savaş-edebiyat ilişkisi bağlamında ele alacağız. Şiirler üzerine incelemeye geçmeden önce savaşın edebiyatla veya edebiyatın savaşla olan ilişkisine bakmak yerinde olacaktır.

1. SAVAŞIN EDEBİYATI-EDEBİYATIN SAVAŞI

Savaş ve edebiyat ilişkisine eğilen teorik yazı oldukça azdır. Bu kapsamdaki yazıların önemli bir kısmı, savaş dönemlerinde kaleme alınan ve o dönemde yazılan eserler hakkında değerlendirmelerde bulunan metinlerdir. Ancak bu yazılar, teoriden ziyade pratiğin mahiyeti üzerine yoğunlaşmaktadır.

Savaş insanlığın aslî gerçeklerinden olmakla edebiyatın tabii bir konusudur. Nitekim, hem Batı edebiyatında hem Türk edebiyatında savaşlar etrafında gerek şifahî ürünlerin gerek yazılı metinlerin oluşturulduğu görülür. Bu bakımdan edebiyatın savaşla ilişkisi ilk olarak destanlar biçiminde şekil kazanmıştır. Destan çağlarında savaşlar, edebiyatın en büyük kaynağıdır. Bu durum, savaşın o dönem insanının hayatında tuttuğu yerin büyüklüğüyle ilgilidir. Yine bu dönem insanların önemli bir kısmının “aslî değerlerini ancak savaşarak kazanabilen kişilerden”⁷ olması, savaşın ‘anlatılmasını/yayılmasını’ netice vermiş; böylece edebiyat üzerinden bu kahramanlıklar halka duyurulmuştur. Böylesi metinlerde edebiyata daha ziyade ‘aracılık’ vazifesi düşmüştür. Bu metinlerde esas olanın ‘anlatılan’ olması, anlatım biçimini arka planda bırakmıştır. İnsanlar, savaşlar vasıtasıyla hayatta kalabildiklerinden savaşlar etrafında bir anlatının oluşması tabii sonuç olarak ortaya çıkmıştır. Jean Larnac, savaşın edebiyat üzerindeki tesirini incelerken medeniyetlerin oluşum dönemlerinde “bir büyücü bir de din edebiyatı” olduğunu belirterek bu oluşumun hemen ardından “kahramanlık edebiyatının” doğduğunu ifade eder.⁸ “Kahramanlık edebiyatı” ise savaşın, edebiyatın diliyle anlatılmasına dayanmaktadır.

Savaşın edebiyata kaynak olması ve nitelikli bir savaş edebiyatının meydana gelmesi, insanların savaşa verdikleri bu değerden dolayı zor olmaktadır. Şöyle ki insanlar, tarih içerisinde savaş karşısında tarafsız olamamışlar, hadise daha ziyade var olma-yok olma meselesi şeklinde cereyan etmiştir. Bu da duygusal bir konumlanmayı netice vermiştir. Bu duygusal konumlanma, malzemeyi öne çıkarılmış, estetik anlatım biçimini arkada bırakmıştır. Anlatımın heyecanlara hitap eden bir üslûpla yapılması yeterli görülmüştür. Bütün dünya edebiyatında “savaş edebiyatı” olarak ortaya konulan metinlerin, özellikle şiirlerin, büyük oranda hem söyleyiş biçimi hem teknik özellikler itibarıyla benzeşmesi, insanların konuya tamamen faydacı yaklaşımıyla ilgilidir. Ancak XX. yüzyılla beraber savaşların sadece savaş olmaması, insanlığın yaşadığı zihnî dönüşüm, savaş karşısında özellikle entelektüel alanda farklı tavırların seslendiril-

mesini sağlamıştır. Bu tavır, beraberinde yeni bir 'savaş edebiyatı' meydana getirmiştir.

Türk edebiyatı, savaş etrafında kaleme alınan eserler yönüyle oldukça zengin bir bibliyografyaya sahiptir.⁹ Türklerde edebiyat ürünlerinin ilk örneklerinin sözlü olması, ilk planda savaşın sözlü ürünlere, hususiyle destanlara konu olmasını sağlamıştır. Türk hakanlarının yanlarında ozanları götürdükleri, bu ozanların savaş alanlarında dahi hakanlara eşlik ettiği, savaş sözlü unsur olarak söylediği bilinmektedir. Fuat Köprülü, Türk edebiyatının menşei ve kaynaklarını irdelerken öne çıkardığı kaynaklardan biri olarak bu şekilde sözlü kültür unsuru hâline getirilen destanları sayar.¹⁰

Türklerde İslâmiyet'ten sonraki dönemde de savaş bir edebiyat kaynağı olarak varlığını devam ettirmiş, yine destan şeklinde kaleme alınan veya sözlü olarak dilden dile aktarılan eserler, 'gazanâme', 'gazavatnâme' adlarıyla edebiyat dünyasında yer almış; bunların yanı sıra bizzat Battal Gazi, Sarı Saltuk gibi kahramanların ismi etrafında 'Battalnâme', 'Saltuknâme' gibi isimlerle savaş kaynaklı bir edebiyat vücuda getirilmiştir. Yeni Türk şiirinin oluşum dönemleri kabul edilebilecek 19. yüzyılın ilk yarısının son yıllarına kadar savaş destanlarda ifadesini bulmuş, müstakil şiirlerden veya mensur eserlerden ziyade uzun destanlara kaynaklık etmiştir. Bu da savaşın farklı yönleriyle değil, belli bazı çehreleriyle edebiyata taşınmasını sonuç vermiştir. Tekdüze denilebilecek bir savaş edebiyatının meydana gelmesine sebep olan bu yaklaşımda hem söz konusu edilen kahramanlar hem yüceltilen hususlar hem de söyleyişler büyük oranda benzeşir. Türk edebiyatındaki bu durum, Batı edebiyat dünyası için de geçerlidir. Çünkü Batı'da da *"ondokuzuncu yüzyıla gelinceye kadar, savaş edebiyatı olarak çarpıcı bir nitelik taşıyan eserlere pek rastlanmaz."*¹¹ Bu döneme kadar kaleme alınan eserlerde, destanlarda, savaş arka planda bir fon olarak kalmakta; bir olgu olarak savaştan ziyade kahramanlar önem kazanmaktadır. Bu durum, söz konusu çağlarda *"yürütülen savaşın niteliğiyle ilgidir."*¹²

Bu değerlendirmeler ışığında bir değil birden fazla savaş edebiyatından bahsetmenin mümkün olduğunu belirterek genel başlık olarak "Savaş Etrafında Gelişen Edebiyat" nitelemesini üç alt maddeye ayırmak mümkündür:

1- Savaş Sürecinde Meydana Gelen Edebiyat

2- Savaştan Sonraki Yıllarda Kaleme Alınan ve Savaşı Konu Alan Edebiyat

3- Savaşı Bir Hareket Noktası Olarak Ele Alıp Savaşı İrdeleyen Edebiyat

Tasnif doğrultusunda konuya baktığımızda Bosna Savaşı'nın, âdeta savaşa yakılan bir ağıt olarak Türk şiirine taşındığına şahit oluruz. Bu 'ağıt', daha ziyade savaş esnasında gerçekleşir. Böylece Bosna Savaşı'nın yukarıdaki tasnifte birinci maddede sayılan savaş sürecinde meydana gelen edebiyata örnek olduğu söylenebilir.

2. BOSNA SAVAŞI'NDA SAVAŞAN 'İNSANLIK'

Bosna Savaşı, Saraybosna'nın "4-5 Nisan 1992 gecesi Ilıca mevkiindeki uluslararası havaalanının kuşatılmasıyla başlar. Bu kuşatma 29 Şubat 1996 gününe kadar sürer. Saraybosna şehri tam 1425 gün kuşatma altında kalır. Bu süreç içinde şehre her gün ortalama 329 havan mermisi düşmüştür."¹³ İnsanlık tarihinin en dramatik savaşlarından biri olan Bosna Savaşı, etnik kırıma dayalı olmasıyla da insanlık tarihinde farklı bir savaş olarak yer alır. Yaklaşık dört yıl süren savaşta yüz binlerce insan ölmüş, tahrip edilmemiş tek bina kalmamıştır. Ülkenin yarısından fazlası (Toplam nüfus, yaklaşık dört milyondur.) mülteci konumuna düşmüştür. Öyle ki bu mülteci hareketi, Avrupa'da II. Dünya Savaşı'ndan sonra görülen en büyük göç dalgasıdır.¹⁴ Mücadelenin efsane ismi Aliya İzzetbegoviç, savaşın ikinci yılında bir kongrede durumu şöyle anlatır:

"Olup biten onca şeyden sonra 'Bosna nedir?' diye sık sık düşünürüm. Bugün Bosna nedir? Ne olmadığını kesin olarak söyleyebilirim. Bosna değişti. 200.000 kişi öldürüldü, en iyimser tahminle 600.000 kişinin evlerini terk etmeye zorlanmış olduğunu gösteriyor. 800 cami tahrip edildi, yüzlerce köy ve kasaba yakıldı, yıkıldı..."¹⁵

Bosna'nın meşhur şairi Cemaleddin Latif ise "Srebrenitsa Cehennemi" başlıklı destan-şiirinde savaşı bütün trajedisi ve Aliya İzzetbegoviç'in *Tarihe Tanıklığım* kitabına sunuş cümlesi olarak alınan Juan Goytisolo'nun; "Bosna trajedisi insanın yapabileceklerinin hakkında en iyiyi ve en kötüyü gösteren eşsiz bir bilgi kaynağıdır." değerlendirmesinde dile getirilen 'insanlık dışı' cephesiyle ortaya koyar:*

* Şiir, 1924 yılının 10 Kasım'ında Karadağlı Çetniklerin Şahoviçi köyüne saldırıp insanları ot yığınlarına bağlayarak yakmalarını hareket noktası olarak alır ve 1992'deki savaşı da ortaya koyarcasına bir anlam genişlemesiyle Çetniklerin yaptıklarını anlatır.

Kara toprak dahi görmüş değildir böyle bir şeyi!
 ...Aman Allah'ım! Ey onmaz yaralarımız bizim!
 Köy içinde canlı her ne geçirdilerse ellerine
 İple ve keskin telle bağladılar sıkıca!
 Kurtçuk gibi beşikte debelenen sabiyi bile,
 Gür saçları fırça gibi, yüzü çilli çocuğu da,
 İğ ile yün eğirmeyi henüz öğrenen kızcağızı da,
 Bütün genç kızlarımızı, kadınlarımızı da
 Babalarımızı, dedelerimizi, ninelerimizi de...
 Mezbahalık hayvanlar gibi bağladılar herkesi
 Ve götürdüler hepimizi sessiz akan dereye doğru-
 Dokurcuların* olduğu yere!
 Anadan doğma çırılçıplak soydular-almında
 Sarı lirası hâlâ parıldayan-gelini..!
 ...
 Dehşet vericiydi vücutların bazısında gördüklerim:
 Öne uzanmış kafatası... gözler-akmış yüzüne-
 O cehennem sıcağında-kabuk bağlamış...
 Alevler tepesine ulaşıvermişti artık dokurcunun
 Yukarıdan- çığına dönmüş, delirmişçesine-
 Ölümün bütün dehşetini kusmak için ağızından!¹⁶

Savaşın üzerinden on beş yıl geçmesine rağmen, bugün Bosna'ya gidildiğinde görülmektedir ki savaş öncesinde yapılmış olup da üzerinde yüzlerce mermi izi olmayan tek bina yoktur. Bosna, Balkanlar ile Batı Avrupa arasında köprü konumunda, stratejik bir coğrafyadır. Avrupa kıtasının göbeğinde yer almasına rağmen yıllarca süren savaş âdeta seyredilmiş, binlerce insanın kıyımına bütün dünya kayıtsız kalmıştır. Bütün bu şartlar, yaşanan dramı büyütüştür. 2010 yılı itibarıyla Sırbistan'ın etnik kırım yaptığını kabul ederek Bosna-Hersek'ten özür dilemesi, savaşın dramatik boyutunun büyüklüğünü pekiştirir. Savaş esnasında Türk toplumu, olayları yakından takip etmiş, farklı mahfillerde yaşananlar konuşulmuş, tartışılmıştır. Ama genel olarak sadece 'acımayla' kalınmış, dört yıl boyunca savaş seyredilmiştir. Jean Baudrillard'ın 1993 yılında yaptığı tespit, insanlığa ağır bir sitemdir: "Bosna'ya acınmasın. Merhamete asil ihtiyacı olan bizleriz."¹⁷

Edebiyat, savaşın günü gününe yansıdığı alanlardan biridir. Türkiye'de birçok şair/yazar, savaş eserlerinde konu edinmiştir.

* Demet hâlindeki ot yığını.

Aşağıda örnekler verildiğinde de görüleceği gibi, Türk şiirinde yer edinmiş, bir şiir dili / dünyası kurarak kendini kabul ettirmiş birçok şairin bu savaşı eserine taşımadığı görülmüştür. Bu sebeple savaş etrafında yazılan yaklaşık beş yüz şiirin önemli bir kısmı şiir gücü zayıf metinler olarak karşımıza çıkar. Bir çalışma dâhilinde tüm örnekleri göstermek mümkün olmadığından örnek olarak alınabilecek belli metinler üzerinden konu tahlili yapılacaktır.

Bosna Savaşı öncesinde Rumeli'nin zaman zaman Türk şiirinde varlığını gösterdiği fark edilir; ancak özel olarak Bosna vurgusuna pek rastlanmaz. Savaş, Türk aydınınının bu medeniyet parçasını yeniden hatırlamasını sağlar. Nurullah Genç'in "Bosna-Hersek Ağzı" başlıklı şiirinde "Balkanlar'dan koparmışlar gülümü" mısraında dile getirdiği üzere, Osmanlı'nın Balkanlar'dan kopması, bir bünyenin zorla ikiye bölünmesi olarak gerçekleşmiş, araya giren zaman bu kopuşu kısmen unutturmuşsa da savaş, belli oranda, hatırlatmıştır. Şiirler üzerinde değerlendirmeler yapmadan önce, değinilen metinlerde Bosna'nın itibari bir mekân olarak kaldığı, "yaşanılmış" bir yer olma özelliğiyle şiirlerde işlenemediği belirtilebilir. Bu durum, Bosna için şiir kaleme alanların buraya uzaktan bakan, bu coğrafyayla gönül bağı olan ama bu coğrafyayı henüz görmemiş insanlar olmasından kaynaklanmalıdır. Bosna için yazılan şiirler içinde, gerek içerik gerek şiirsel güç bakımından ayrı bir yeri olduğunu söyleyebileceğimiz Erdem Bayazıt'ın "Bosna'ya Yazıt" şiiriyle başlamak yerinde olacaktır:

*Biz aciz kaldık Bosna! Sen ayaktasın
Biz yani bütün insanlık
Küflenmiş uygarlıkların asalak böcekleri
Sadece mahkûmlarız önünde*

*Hey Bosna!
Oğulların
Kalbimizin granit duvarlarına
Hangi yazgıyı kazıyorlar*

*Hey Bosna!
Boynumuza taktığın hüküm
Geleceği olmayan bir ölüm mü?
Yoksa dirilişe bir önsöz mü?*

*Ben Bosnalı anne:
Bu sözleri simsiyah bir geceye*

*Katranla yazarak
Köpeklerin çene kemiklerine
Mıstırovın'ın ön dişlerine
Papazgali'nin azı dişlerine
Bütün kiliselerin günah hücrelerine
Emanet ediyorum.*

*Ben Bosnalı çocuk: - Müslümanlar!
Size şarkımı emanet ediyorum.
Bir de uçsuz denizlere akan nehrin
Sularına salıverdiğim ellerimi
Bileklerinden kesilmiş.¹⁸*

Erdem Bayazıt bu şiiri 1994'te yazar. Şiir, savaşa şahitlik etmek isteyen, savaş karşısında susmayan, isyan eden bir şairin mısraları olarak dile getirilir. Bayazıt, şiirine, kendisini de dâhil ettiği bütün 'insanlığın' yaşananlar karşısında aciz kaldığını belirterek başlar. Devamındaki mısralar, bu acziyete duyulan mahçubiyetin, vicdan azabının ve sorgulamanın ifadesi olarak gelişir. Bosna'da yaşananlar karşısında aciz kalan insanlığı, "küflenmiş uygarlıkların asalak böcekleri" gibi gören şair, savaşın sorumlusu olarak "küflenmiş uygarlık" ifadesiyle andığı ve bütün insanlığın mahkûm hâlinde peşinden gittiği Batı medeniyetini görür. Onun diğer şiirlerinde de göreceğimiz bir izlekle, mevcut Batı medeniyetini insanî olmamakla itham eder. Kendi gibi aslında Batı medeniyetine ait olmamakla beraber bu medeniyet dairesinde yuvarlanan insanları ise bu medeniyetin asalak acizleri olarak değerlendirir. Bu değerlendirmeleriyle, Bosna'yı 'küflenmiş medeniyetin' yalnızlığa mahkûm ettiği ve bu medeniyetin dışında kalan bir yer olarak görür. Şiirin ikinci bölümünde ise;

*Hey Bosna!
Oğulların
Kalbimizin granit duvarlarına
Hangi yazgıyı kazıyorlar*

mısralarıyla, insanlığın kalbini "granit duvar" olarak değerlendirir. Bosna, kalbi granit gibi sertleşmiş ve insanlığını kaybetmiş insanlığa bir yazgıyı yazmaya çalışmaktadır; ama bu yazgının yazılması oldukça güçtür. Çünkü kalpler granitlemiştir. Şair, devam eden bölümde;

*Hey Bosna!
Boynumuza taktığın hüküm
Geleceği olmayan bir ölüm mü?
Yoksa dirilişe bir önsöz mü?*

diyerek yine Bosna'ya seslenir ve insanlığın bu duyarsızlıkla mahkûm edildiğini belirtir. Ama burada dikkati çeken nokta, yazarın bu durumun, bir ölüm mü yoksa bir diriliş muştusu mu olduğu yönündeki sorusudur. Bayazıt her ne kadar insanlığın sükûtu karşısında, bu hâlin insanlığın ölümü olduğunu düşünse de bu ölümün ebedî bir ölüm mü yoksa dirilişe bir vesile mi olduğunu sorgular. Şair, yaşananların tedhişinin insanlığı kendine getireceğini, böylece insanlığın sükûttan kurtulabileceği ümidini de sezdirir.

Bayazıt, şiirin devamında önce bir Bosnalı anneyi, ardından bir çocuğu konuşTURUR. Zaten Bosna üzerine yazılan diğer şiirlerde de çocuk gözünden savaşın aktarımına özellikle vurgu yapıldığı dikkati çeker. Hem bu şiirde hem diğer şiirlerde bu tercihi, çocuk dramının insanlığın en büyük dramı olduğu yönündeki inanca bağlamak mümkündür. Bosnalı anne;

*Ben Bosnalı anne:
Bu sözleri simsiyah bir geceye
Katrana yazarak
Köpeklerin çene kemiklerine
Mıstrovın'ın ön dişlerine
Papazgali'nin azı dişlerine
Bütün kiliselerin günah hücrelerine
Emanet ediyorum.*

şeklindeki sözleriyle bir yandan âdeta son sözlerini dile getirir, bir yandan da çılgınlığını duyabilecek insanları tarif eder. Şairin dile getirdiği, "simsiyah geceye katranla yazmak" vurgusu dikkati çekicidir. Mısralarda kurulan imgesel dünya, yaşanan hâlin trajik boyutunun ağırlığını güçlü şekilde canlandırır. Zaten siyah olan geceyi "simsiyah" diye nitelemek ve bu "simsiyah" geceye "katranla" çılgınlığını yazmak, içinde bulunulan çaresiz durumun ve yaşanan trajedinin büyüklüğünü ortaya koyar. Annenin trajedisini, muhatapları daha da artırmaktadır. Anne, sözlerini "köpeklerin çene kemiklerine" emanet etmektedir. Bu amansız kalan insanın, kendini parçalayacak varlığa mahkûm olması, kendini bırakmasıdır. Şair ayrıca dönemin Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin bir papaz olduğunu da hatırlatarak onun da ya-

şanan trajedi karşısında kayıtsız kalışını eleştirir ve onu da "simsiyah gecenin" bir unsuru olarak görür. Şiirin bu bölümünün son mısralarında ise anne, Hristiyan dünyanın vicdanına seslenir. Kiliselerde günah çıkartılan "günah hücrelerine" de çığlığını emanet eden anne, kayıtsız kalan Hristiyan dünyanın bu hücrelerde günahını çıkarırken kendisine yaşatılan dramla da yüzleşmesini ister.

Şiirin son bölümünde ise Bosna dramının en büyük mağdurları olan çocuklar konuşur:

*Ben Bosnalı çocuk: - Müslümanlar!
Size şarkımı emanet ediyorum.
Bir de uçsuz denizlere akan nehrin
Sularına salıverdiğim ellerimi
Bileklerinden kesilmiş.*

Anne, Hristiyan dünyanın vicdanına seslenirken çocuk, Müslümanlara seslenir. Bileklerinin kesildiğini ve akan kanının nehre karıştığını anladığımız mısralarda çocuk, şarkısını Müslümanlara emanet eder. Çocuğun 'şarkısı' geleceğe ilişkin ümitlerdir. Çocuk, ümittir. Ama savaş o ümidi erken yaşta soldurmuştur. Âdeta bir vasiyet olarak kendi yaşanmamışlığını, Müslümanların yaşamasını ister. Bir bütün olarak bakıldığında şiirde Bayazıt'ın bir yandan yaşanan dram karşısında bütün insanlık adına vicdanıyla yüzleştiğini, diğer yandan bu yıkımın bir var oluşun da tohumlarını taşıdığı/taşıyabileceğini söylediği görülür.

Bosna Savaşı için yazılan diğer şiirler, genel çerçeve itibariyle Erdem Bayazıt'ın ortaya koyduğu bu zeminde kaleme alınır. Bu şairlerden bazıları edebiyat dünyasında kalıcı izler bırakmasalar da bir dram karşısında kalemlerini, yaşananlara 'şahit' tutmakla önemli olduklarını düşünenler mümkündür.

Ahmet Emin Atasoy, "Diriliş Sancısı" şiirinin "Kıyım" başlıklı bölümünde Bosna Savaşı'nda pazar yerine yapılan saldırıyı konu alır:

*Bosna içinde bir büyük Pazar
Ve yoksulluğun en büyüğü burada
Tehlikenin, korkunun, belirsizliğin büyüğü
Soğukta üşüyen üryan tezgâhlarda
Bir silüet oturuyor, insanların ürktüğü,
Nişancı canavarların silüeti bu.
(...)*

*İnsanlığın utanç anıtı olacak bilin
Saraybosna ortasında kazılan mezar!¹⁹*

Şair, pazaryerinde “yoksulluğun en büyüğü” diyerek insanlıktan mahrum olmanın en büyük yoksulluk olduğunu söyler. Nitekim mezar yerine atılan bombaların yol açtığı ölümler, “insanlığın utanç anıtı” olarak kalacaktır.

Bosna Savaşı için şiir sanatı bakımından da belli bir değerde kabul edilebilecek metinleri kaleme alanlardan biri Hüseyin Yurttaş’tır. “Saraybosna İçin Ağıt” başlıklı şiiri, söyleyiş, anlam ve içtenlik bakımından oldukça önemlidir:

*Duyardım adını, milatlar değişse umursamazdım
Geçmişti her şey, külrengi bir kubbenin hüzünlü saçağında
Hıçkırın damlalar artık anımsatmamalıydı geçmişi,
Gözyaşlarını*

*Saraybosna, sen orda uzak bir şehirdin
Ben burada Türkiye’nin tozu dumanı içinde
sesini bileyip duran bir şair²⁰*

Şair, şiirinin başında, Bosna’yı sadece ‘uzaktan uzağa’ duymak zorunda kalmasından duyduğu üzüntüsünü dile getirir. Bosna’dan ayrı düşmenin hüznü de diyebileceğimiz bu duygu, devamında duyulacak vicdan azabının da sebebidir. Şair, öncelikle yakın olması gerektiğini anladığı bir yerden uzak düşmesine / düşürülmesine hayıflanır. Bu ilk bölümünün sonunda kendini “sesini bileyen şair” olarak nitelenmesi ise Bosna’nın yaşadıkları karşısında taşıdığı isyan duygusunun gücünü ortaya koyar. Devam eden mısralarda, Bosna’nın kaybını kronolojik olarak ele alır ve Osmanlı dönemindeki kayıptan bugünkü savaşa geçer:

(...)
*Bir sabah uyandın kan bulaştı ellerine
Saraybosna, ey yitik ve yavru şehir
Halkın nerde, halkın nerde
Gökte ölüm çığlıkları, saralı bir sarkma elde ayakta
Elleri onların acımasız Saraybosna, tetik çekiyorlar
Gözleri onların acımasız Saraybosna, kötü bakıyorlar
Ayakları onların acımasız Saraybosna, çiğniyorlar
Ölüleri bile, ölüleri bile, ölüleri bile*

*Yaşın tutmuyor
Çok çocuk ölüyorsun Saraybosna*

Şiirde “*yitik ve yavru şehir*” olarak anlatılan Saraybosna’nın, “*bir sabah uyandın, kan bulaştı ellerine*” denilerek suçsuz yere, herhangi bir sebep olmaksızın kanla kirletildiği söylenir. “Bir sabah” vurgusu, Saraybosna’nın yürütülen kavganın aslında içinde olmaması gereken bir çocuk masumiyetine sahip olduğunu da akla getirir. Kanın bulaşması, bu şehrin kaybı olur. Şehrin kaybolması, halkın kaybolmasıdır. Nitekim şair Saraybosna’ya “*halkın nerde*” diyerek halkın olmaması ile kan arasında bağlantı kurar. Ardından da “*onlar*” diyerek Bosna’yı kana bulayan insanların acımasızlığı dile getirilir. Onlar öylesine acımasızdırlar ki “*ölüleri bile çiğnemektedirler.*” Şair, bunu üç defa tekrarlayarak yaşanan dramın büyüklüğünü tasvir etmeye çalışır. Bosna’yı kana bulayanlar öylesine acımasızdırlar ki ölümlere bile tahammülleri yoktur. “*Yaşın tutmuyor / Çok çocuk ölüyorsun Saraybosna*” mısraları ise anlamsal derinlik ve şiirsel söyleyiş bakımından şiire ayrı bir zenginlik katar. Saraybosna’yı bir çocuğa benzeten şair, “*çok çocuk ölüyorsun*” diyerek Bosna’nın hak etmediği bir ‘ölümü’ yaşadığını söyler. Çocukla şehir arasında bağlantı kurulması şiirin başında da karşımıza çıkan masumiyet ve temizlik vurgusuyla ilgilidir. Şehrin bu masumluk ve temizliğe rağmen öldürülmesini, hayatının başlangıcında bir çocuğun öldürülmesi olarak değerlendirilir.

Şair, şiirinin son bölümünde ise Saraybosna’nın dramı karşısında bir şeyler yapamamanın acısını ve vicdan azabını dile getirir:

*Saraybosna
ellerim değil, bu şiir bile ulaşamaz sana
bağışla beni
ve karanlıkta çaresiz birer çığlık gibi
boşluğa saldım dizeleri*

Saraybosna’nın yardımına koşmadan öte, onun dramını dile getiren bir şiirin bile oraya ulaşmayacağını belirten şair, şehirden özür diler. Bu özür, sadece “*karanlıkta çaresiz bir çığlık*” atabiliyor olmanın özrüdür.

Aynı şairin “*Bosnalı Çocuklar Ağıdı*” başlıklı şiirinde ise bir yandan çocukların masumiyeti yansıtılırken, bir yandan da bu masumiyet karşısında insanlığın gaddarca davranışı söz konusu edilir. Kendi dünyalarında masum olan bu çocuklar, yaşamak zorunda bırakıldıkları hayat karşısında, şairin mısraları içerisinde, insanlığa hesap soracaklardır:

(...)

korkan bu çocuklar
 yüzyılın kapısından çıkıp
 o müthiş soruyu soracaklar
 parmakları sizi gösterecek
 içinizi delecek bakışları:
 'insanlar, ey, neredesiniz?
 neredesiniz?'²¹

Şair, insanlığın yaşananlar karşısında kayıtsız kalmasının hesabını bir gün mutlaka vereceğini, kaderlerine terk edilen çocukların insanlığın karşısına dikilip "Neredesiniz?" diye mutlaka soracağını belirtir. Bu sorgulayıta dikkati çeken bir nokta, çocukların bakışlarının "*insanların içinı delecek*" olmasıdır. Vurgu, insanlığın bu sükûtunun karşısında vicdan azabından kurtulamayacağını öne çıkartır.

Mücahit Koca ise *Bosna Kitabı*'na aldığı şiirleriyle bu drama şahitlik eder ve yine diğer şairlerde olduğu gibi insanlığın kayıtsızlığını sorgular. Özellikle şairin gerçekçi çizgilerle çizdiği savaştaki Bosna portresi önemlidir:

*Sokaklar yangın yeri
 Evler mezar görünür*

*Kalmadı sağlam cami
 Delindi kubbeleri
 Yıkıldı minareleri*

*Evler ateş güller ateş
 Ağaçlar göğe yükselmiş ateş
 Çimenler kıvılcım uçurmakta*

*İskelet kent Saraybosna
 Ölüm kol geziyor sokaklarında*²²

Savaş içindeki Saraybosna için çizilen tabloda iki husus öne çıkartılır. Şehir, baştan başa bir yangın yeri olarak tasvir edilir. Öyle ki "*ağaçlar (bile) göğe yükselmiş ateş*" hâlini almıştır. Şair, bu şartlar içinde şehre ait ikinci noktaya vurgu yapar: İskelet. Bütün bu yangınlar şehri bir "iskelet kent" hâline getirmiştir. Şiirinin sonunda; "*Endülüs'te olan Bosna'da oldu*" diyerek Bosna'da yaşanan dramı, aslında Batı medeniyetinin eskiden beri Doğu medeniyeti-

ne karşı yaptığı yıkımların devamı olarak görür. Arif Ay da “Bosna Ah Bosna” şiirinde Bosna’da yaşananları benzer bir tarihsellik bağlamında şiirine taşır:

*Bosna
ey zamanımızın Endülüsü
zamanı çarmıha gerdi onlar
bir tufan gemisi ki belki ufukta bekler.²³*

Batı’yı geçmişte Endülüs’te olduğu gibi bugün Bosna’da zamanı çarmıha gerenler olarak değerlendiren şair, bu yaptıklarıyla Batı dünyasının bir ‘tufan’ı hak ettiğini söyler. Nuh tufanına gönderme yapılan şiirde, Bosna’da kıyım yapanların, Allah’ın koyduğu var oluş gerekçesine aykırı hareket ettikleri belirtilir. Şiirin devamında Bosna’nın âhının bir tufan hâlinde insanlığa çökeceği vurgulanarak yukarıdaki anlam desteklenir:

*âhın ne kadar ağır ki
çığlığa dönüşen göğünden
Kara bir yağmur gibi
yağıyor üstüne dünyanın*

“Kara bir yağmur” imajıyla tufan arasında bağlantı kurulur ve insanlığın böylesi bir felakete yüzyüze geleceği söylenir.

Bosna Savaşı’ndan hareketle şiir kaleme alanlardan M. Emin Alper, “Ninni Yalnızlığına” şiirinde konuya biraz daha farklı bir açıdan yaklaşır ve yaşananları tasvir etmekten önce savaşı sorgular:

*Dağ başlarında bıraktım nefesimi
Gözlerim nemli çocuk ölüleri
Ve – kente girdim bir gece vakti.
Toprak gizleniyordu topraklığından
Su su olmaklığından gizleniyordu
Ve – kırılan bir yürekte zaman...²⁴*

Savaş, âdeta varlığın fitratını bozmuş, varlığı tersine çevirmiştir. Toprak, su gibi varlığın temel unsurları bile asliyetten uzaklaşmış ‘bir başka şey’ olmuştur. Şair, savaş eleştirisi üzerinden Bosna’da insanların çektiği dramın büyüklüğüne vurgu yapar.

1980 sonrası Türk şiirinin önemli isimlerinden Hüseyin Atlan-soy’un “Kefaret” başlıklı şiiri, konuya yaklaşım ve şiirsellik bakı-

mundan önemlidir. Şair, yaşanan dramlar karşısında kendini bir si-
per olarak ortaya koymak ister:

*Rahmi çalınmış tüm kadınların
Yaşayan tek evladı ben olmalıyım
Çiçekbozuğuna uğramış kızların
Sığındığı son karaparçası da²⁵*

Bu şiirde Bosnalı kadınlara yapılan zulüm öne çıkartılır. “*Rahmi çalınmış kadınlar*” imajının, savaşta kadınlara yönelik sergilenen davranışları ifade eden orijinal bir ifade olduğu söylenebilir. Savaşta binlerce kadın tecavüze uğramış veya öldürülmüştür. Birçok kadın düşman askerlerinden hamile kalmıştır. Atlansoy, buna gönderme yaparak “rahimleri çalınan kadınların” sahih evladı olarak kendini ortaya koyar.

Ali Budak, “Akşamdan Sabaha Örsünde Zamanın” başlıklı şiirinde savaşta yaşananları çağrışım dünyası geniş anlamsal bir düzlemde ele alır. Özellikle zıtlıklarla kurduğu şiirinde bu zıtlıkların yaptığı anlam göndermelerini savaşla birleştirir:

*Ve rüzgârlı gecenin ortasına
Sımsıcak düştü buzdan heykeli acının
Şehrin iniltili yorgun bedeninde
Damar damar kasıldı sokaklar,
Ürkmüş bir sessizliğe yayıldı renkleri
Bütün çiçeklerin.
Yerden göğe bir göğüs
Upuzun uyudum.
İçimde uğultusu akıl almaz kalabalıkların²⁶*

Şair, acı ile buzdan heykel arasında bağlantı kurar; ancak buzdan heykelin “sımsıcak düşüşü” ile kurduğu zıtlıkla savaşın dehşetini dile getirir. Savaş ile insanlık arasında gördüğü tezadı, “buzdan heykel” ile “sımsıcak” arasındaki farkla kurar. Şair, Bosna’da yaşananların “buz-sıcak” arasındaki zıtlık kadar insanlıkla tezat teşkil ettiğini ifade eder. Bu zıtlık içerisinde, çektiği ıstırapı “upuzun uyumak”, aslında uyumamak imajıyla dile getirir.

Cengiz Bektaş, şairlere seslenir ve şairce bir karşı duruşla savaş anlatma çağrısında bulunur:

*Yapraklar düşüyordu
Saraybosna’yı anlatıyordu ana*

*Erkeği bir yanda kalmıştı yavrusu bir yanda
Bitimleri aşmıştı
Seni sordum
Sokakta vurdular dedi
Yaprak yapraklı güneş güneş
Kalk hadi
Toparlan
Bekletmeyelim insanları
Herkes görsün
Ozanların ölmediğini²⁷*

Hilmi Haşal "Saraybosna Savunması" şiirinde Bosna'da yaşanan drama dikkati çektikten sonra insanlığı kendisiyle yüzleşmeye çağırır. Şiir boyunca tekrar edilen;

*katledenler
sorun kendinize²⁸*

mısraları, insana insanlığını hatırlatma çabasıdır. Bosna'da katliam yapanları, insan olduklarını hatırlamaya çağırır:

*zifiri vicdanınız arınır mı
insansızlık girdabında
vahşetin kan çekiminden*

Şiirde "zifiri vicdan" dikkat çekici bir tanımlamadır. Şair, Bosna'da katliam yapan insanlara "zifiri vicdanlı" diyerek Türkçedeki "vicdanı kararmak" deyimini hatırlatan bir anlam dünyasıyla, insan olma duyarlılığını kaybetmiş olmayı hatırlatır. Nitekim hemen alt mısradaki "insansızlık girdabı" tanımlaması, bu anlam dünyasını genişletmektedir. Şair, katliam yapanları, insanlıktan mahrum olmanın girdabında mahkûmlar olarak değerlendirir. Esas itibarıyla onlar acınacak hâdedirler. İnsanlıktan çıkmış, insansızlık girdabında sıkışmışlardır. Katliam yapanların bu mahkûmiyeti ve âdeta "insansızlık girdabına" asılı kalmaları, "kan çekmesi" deyimine de desteklenir. Katilin katlettiği kişinin hatırasının etrafında dolaşması anlamına da gelen bu deyim, Bosna'daki katillerin, yaptıkları katliamlardan isteseler de kurtulamayacaklarına, akıttıkları kanın kendilerini çekip o katliama mahkûm edeceğine vurgu yapar.

Hilmi Haşal, "Saraybosna İçin Ağıt" başlıklı şiirinde, yine Bosna'nın dramı karşısında kayıtsız kalan insanlığı eleştirir:

*Yaz güneşleri ölümden yana mı
Nerede o bal dilleri uygarlığın
Satılmış borsa gongları da
Ayak oyunlarıyla semiren²⁹*

Şair, 'uygarlığın' söylem düzeyinde kaldığını, sadece çıkarını düşündüğünü belirtir. Uygurluk, "satılmış borsa gongları"yla özdeşleştirilir ve Bosna dramına ilgi göstermemenin para kazandıran bir mesele olmamasından kaynaklandığı söylenir.

Nihat Kayabaşı, "Bosnalı Çocuğun Sorduğu" başlıklı şiirinde Bosnalı bir çocuğun ağzından şiirini kaleme alır. Üç bölümden oluşan kısa şiirinde;

*Askerler babamı
Nereye götürdü anne?
Ablamı neden kapattılar odaya?
Neden yırttılar giysilerini?
...
Çok korkuyorum anne
Askerlerin bilmediği
Bir ülkeye götür beni³⁰*

mısralarıyla Bosna'yı işgal eden askerlerin, bir çocuğun babasını götürmelerini, annesine ve kardeşine kötülük yapmalarını, çocukça bir masumiyet içerisinde sorar. Şair soruyu soran çocuğun masumiyetini belirginleştirirken vahşetin büyüklüğüne dikkati çekmiş olmaktadır. Çocuk çocukça denebilecek sorularla, yaşanan vahşeti dile getirir. Son bölümde ise, "askerlerin bilmediği ülke" isteği, çocukça bir istek gibi dursa da aslında böylece yaşanan dramdan bir çocuğun ne kadar etkilendiği, bu dramı ne kadar derinden hissettiği ve bu dramın sebepleri olarak gördüğü işgalcilerden kurtulmak istediği ortaya konulur.

Ali Göçer, "Vurdular Balkan Kızını" başlıklı şiirinde, savaşı yine çocuklar cephesinden işler:

*ölümü gördüm
tarladan geçerken mayına çarpan çocuğun
kemik sesinde
...
Çocuklarımız tahta atlarına binip öldüler
işte toprağa koyuyorum canımı³¹*

Şair, diğer şiirlerde de karşımıza çıkan 'çocuk-ölüm-şiddet' üçlüsünde canlandırılmaya çalışılan trajik görünümle duygularını ortaya koyar. Tabloya dikkat edildiğinde zıtlıklar üzerinden okuyucuda bir etkilenme meydana getirmeye çalışıldığı fark edilmektedir. Ali Göçer, şiirinin başka bir yerinde ise yine zıtlıklar etrafında çarpıcı söylemi dile getirir:

*Akan bir mimarı da vururlarmış
tutuyordu tarih denen sükkûtu
suyu gördüm, cesetlerin zarif tabutunu*

Mostar Köprüsü'nün yıkılışının anlatıldığı mısralarda bir yandan insanlığa mal olduğunu düşündüğü bir eserin vurulmasının eleştirisini ortaya koyarken bir yandan gerek bu yıkım esnasında gerek savaşın başka anlarında öldürülen insanların suya gark oluşunu söz konusu eder. Suyun çağrıştırdığı olumlu duyguları "zarif" kelimesiyle destekleyen şair, tabutla kurduğu bağla bu olumlu çağrışımı bir anda olumsuzla çevirir ve böylece etkili bir söylem ortaya koyar.

Savaşın çocuk cephesinden anlatımını günümüz çocuk edebiyatının önemli isimlerinden Hasan Nail Canat ve Bestami Yazgan'ın şiirlerinde de görürüz. Hasan Nail Canat, "Erik Ağacı Destanı" şiirinde, bir masal atmosferi içerisinde savaş işler:

*Bir canavar sürüsü yaklaştı erik bahçelerine
Kara çizmelerinde karanlığı taşıyarak
Tekmeleyerek utanan yeryüzünü
Kalpleri mühürlü sevgiye ve gökyüzüne...*

*Bunlar Sırp askerleriydi,
Tükürülmüş yüzler ki kirli ve utanmasız.³²*

Hasan Nail Canat, "canavar sürüsü" ifadesi ve anlatım biçimiyle şiirde masal atmosferi inşa eder. İkinci mısra, işgal güçleri için sıklıkla kurulan bir bağlamı dile getirir: "Kara insanlar-karanlık getiren insanlar..." Canat da işgal askerlerini "utanan" yeryüzünü tekmeleyen karanlık taşıyıcıları olarak değerlendirir. Şiirde önemli bir anlamsal ayırım ise utanan yeryüzünün tekmelenmesidir. Şair, âdeta utanmanın tek başına yetmeyeceğini, sadece öyle kalındığı durumda tekmelemenin hak edileceğini de böylece söyler. Canat, şiirinin devamında "karanlık taşıyıcılarının" yaptıkları vahşeti şöyle tasvir eder:

*Kurşun yağmuruna tuttular çocuk yüklü dalları
Soğuk namlular, ölüm çılgınlıklarıyla ısındı...
Göz bebekleri korkudan düşecek gibi çocukların*

*Endişe, baykuş gölgeleri gibi gezindi temiz yüzlerinde...
Gökler ve melekler şaşırды, tarih kalemini kırdı...*

Erik bahçelerinin çocukları taşıdıkları görülür. Şairin özellikle "çocuk yüklü dallar", "soğuk namlunun ölüm çılgınlıklarıyla ısınması" gibi başarılı anlatımlarla şiddetin fotoğrafını çektiği söylenebilir. Görsellelikle psikolojinin birlikte verildiği mısralarda bir yandan gördükleri karşısında "göz bebekleri korkudan düşecek" gibi olan çocuklar anlatılırken bir yandan onların psikolojileri söz konusu edilir. Böylece şair sadece tedhişi aktarmaz; çocukta nasıl bir travmaya sebep olduğuna da göndermede bulunur. Göklerin ve meleklerin şaşırдыğının vurgulanması ise yaşanan dramın büyüklüğünü pekiştirir. Tarihin kalemini kırması, insanlık tarihinde böylesi bir vahşetin yaşanmamış olmadığının değerlendirilmesiyle ilgili olmalıdır.

Bestami Yazgan, "Ahı Tutar Çiçeklerin" şiirinde;

*Çektiğimiz acıları
Ne bildiniz, ne duydunuz.
Bizim için bir damlacık
Ağlasanız yeterdi.
Yaramızı bir duayla
Bağlasanız yeterdi.
Her gece
Binlerce
Işık yaktım ümit dağlarına,
Boynu bükük canevime döndüler,
Ve çaresiz birer birer söndüler.
Yeter artık. Beklemekten yoruldum.³³*

mısralarıyla özellikle duyarsız kalan Müslümanlara sitem eder. Şiirin son kısmında psikolojinin başarıyla verildiği görülür. "Ümit dağlarına binlerce ışığın yakılması, boynu bükük dönmeleri", şiirde konuşturulan Bosnalı insanın psikolojisini ortaya koyar.

3. GÜZELLİKLERİYLE BOSNA

Bosna, az da olsa, savaş atmosferinin dışında da söz konusu edilir. Arif Bozacı'nın "Saraybosna" başlıklı şiiri buna örnek gösterilebilir.

Yukarıda vurgulandığı üzere, Türk şairinin Bosna'ya ilgisi özel olarak daha ziyade doksanların başındaki savaştan sonra arttığından tabii ve tarihî dekoruyla da ayrı bir zenginliğe sahip olan Bosna'dan ziyade işgal altında bir trajediyi yaşayan Bosna söz konusu olur. Bu sebeple şiirlerde karamsar ve isyankâr bir üslûp hâkimdir. Örnek alınan bu şiirde ise şehrin gündelik hayat içerisindeki bir anı tasvir edilir:

*Minarelerinden
Ezan sesleri gelir
Bir çiçek açar
Saksısında
Bir evin
Penceresinden*

*Başçarşı'da
Dilleri çözülür
Güvercinlerin
İlkyazda
Saraybosna'da.³⁴*

Şair, şiirinin ilk dördlüğünde, bir yandan Bosna'nın minarelerinden yükselen ezan seslerini bu coğrafyanın tabii bir unsuru olarak sayarken bir yandan bir evin penceresinde açan saksı göndermesiyle mutlu, huzurlu bir şehir panoraması çizer. İkinci bölümde ise Saraybosna'nın simgelerinden Başçarşı'da öten güvercinler söz konusu edilir. Şair baharla birlikte Başçarşı'da güvercinlerin dillerinin çözüldüğünü söyleyerek âdeta ilk bölümde ezan ve çiçekle çizmeye başladığı huzurlu kent panoramasını tamamlamış olur.

SONUÇ

Balkan coğrafyası, Osmanlı Devleti'nin ilk fethettiği yerlerden olmasının yanında kaybının ardından yaşanan siyasî ve toplumsal meselelerle ilgili olarak büyük bir öneme sahiptir. Osmanlı medeniyetinin fetih politikası ve medeniyet tasavvuru etrafında şekillenen bu coğrafyanın kaybı edebiyatta büyük akisler uyandırmış, Cumhuriyet yıllarında ise özellikle bu coğrafyada doğmuş, bu coğrafyayla organik bir bağı olan isimler tarafından hep işlenegelmiştir. 1990'ların başında komünist bloğun çökmesinin ardından yaşanan savaşlar Türk aydınının yeniden bu coğrafyaya dikkat kesilmesini sağlamışsa da bu dikkatin yoğunluğu ilkinde göre ol-

dukça azdır. Araya giren zaman, gönüllerdeki sıcaklığı da belli oranda soğutmuştur.

Komünist bloğun çökmesinin ardından yaşanan savaşlardan en dramatiği şüphesiz Bosna Hersek'te cereyan etmiştir. Bosna Savaşı, bütün dramatik çehresiyle Türk şiirine belli oranda yansımıştır.

Bosna'nın Türk şiirine yansımaları, daha ziyade savaş anında, yaşananlara bir isyan bazen de bir ağıt biçiminde gerçekleşir.

Şairlerin savaş bağlamında Bosna'ya bakışı hemen hemen aynıdır. Bunları şu noktalarda toplamak mümkündür:

1- Çalışma sürecinde yapılan taramalarda, gerek dergilerde gerek müstakil kitaplarda iki yüz civarında şairin toplam beş yüze yakın şiirinde Bosna dramına eğildiği görüldü.

2- Öncelikle, Bosna'nın yaşadığı dramı sadece seyrediyor olmaktan duyulan büyük bir vicdan azabı ve Bosna'dan dilenen özür öne çıkar. Şairler, savaş karşısında bir şey yapamıyor olmanın rahatsızlığıyla sadece özür dilemek zorunda kalıyor olmalarının mahçubiyetini ifade ederler.

3- Yaşanan dram karşısında sessiz kalan başta Avrupa olmak üzere insanlık sorgulanır ve insanlığın 'öldüğü' belirtilir.

4- Şairler, Bosna'yı Türk-İslâm medeniyetinin bir parçası olarak ele alırlar. Bu yaklaşımın zaman zaman Osmanlı romantizmine kaydığı da görülür.

5- Şiirlerdeki Bosna, itibarî bir mekândır. Bosna'ya ait belli birkaç yapının veya tabiat unsurunun dışında gerçek varlıklar üzerinden anlatım yapılmaz. Duyulan veya kitaplardan okunan bir Bosna'dır söz konusu olan. Bu, şiirselliği zayıflatan bir etkendir.

6- Şairler, özellikle annenin veya bir çocuğun ağzından şiir kaleme almayı önemserler. Bunu, savaşın en büyük etkisini bu kitle üzerinde göstermesine bağlamak mümkündür. Ayrıca çocuğun masumiyeti ile savaşın kötülüğü arasında rahatlıkla kurulabilen zıtlık da bunda etkili olmalıdır.

Bu şiirlere şiir sanatı bakımından bakıldığında, zaman zaman ağır duygusal içeriğin şiirsel estetiği arka planda bıraktığı görülür. Ancak çok az sayıda da olsa bazı metinlerde şiirsel düzeyin, imgesel yoğunluğun güçlü olduğu da sezilir.

Savaş-edebiyat ilişkisi bağlamında, Bosna Savaşı'nın Türk şiirine aksinin daha ziyade savaş sürecinde meydana getirilen edebiyat çerçevesinde değerlendirilebileceği söylenebilir. Bu incelemede söz

konusu edilen şiirlere bakıldığında büyük kısmının savaş yıllarında kaleme alındığı görülmektedir.

Savaşın ardından ise, Bosna'nın Türk şiirinin gündeminden çıktığı, ardından yaşanan dramalara fazlaca yer verilmediği söylenebilir.

DİPNOTLAR

- 1 Ahmet Hamdi Tanpınar, "Yunus Emre", *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yayınları, 4. bs., İstanbul, 1995, s. 136.
- 2 Türk yönetiminden çıkışının üzerinden yaklaşık yüz yıl geçmesine rağmen hâlâ çok canlı sayılabilecek bir kültür hazinesinin bu coğrafyada varlığını devam ettirdiğini ayrıntılı olarak ele alan bir çalışma için bk. Şenol Alparslan, *Bosna'da Türk Kültürünün İzleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- 3 Hatice Oruç, "15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 18, 2005, s. 249-271.
- 4 Hüseyin Yorulmaz, *Osmanlı'nın Batı Yakası*, 3F Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 264.
- 5 Bosna'da Türk edebiyatının tarih içerisindeki gelişimiyle ilgili olarak bk. Mustafa İsen, "Balkanlar Türk Edebiyatı", "Bosna'da Türk Edebiyatı", *Ötelerden Bir Ses*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997, s. 512-537, 565-570; Halil Çeltik, "Rumeli Şairlerinin Klasik Türk Şiirine Katkıları", *Turkish Studies*, S. 8, Güz 2009, s. 804-824.
- 6 Mustafa Armağan, "Bosna Halkı 'Gavur Padişah'a Nasıl Direndi?", *Osmanlı Tarihinde Maskeleler ve Yüzler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2005, s. 215-228.
- 7 Murat Belge, "Edebiyatın, Savaşa Karşı Bilincin Gelişmesinde Önemli Rolü Olmuştur", *Milîyet Sanat*, S. 10, 15 Ekim 1980.
- 8 Jean Larnac, "İhtilallerin ve Savaşların Edebiyat Üzerindeki Tesirleri", (çev. O. Suda), *Yeni Ufuklar*, S. 135, Ağustos 1963.
- 9 Bu yönde kaleme alınan eserlerle ilgili çalışma için bk. Haluk Harun Duman, *Balkanlara Veda*, Duyap Yayınları, İstanbul, 2005; Hacer Gülşen, "Millî Mücadele Döneminde Savaş Edebiyatımız", *İlmi Araştırmalar*, S. 25, Bahar 2008, s. 85-96.
- 10 Fuat Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1996, s. 57.
- 11 Murat Belge, "Edebiyatın, Savaşa Karşı Bilincin Gelişmesinde Önemli Rolü Olmuştur", *Milîyet Sanat*, S. 10, 15 Ekim 1980.
- 12 Agy.
- 13 Münire Coşkun, *Bosna'da Savaş Yitireğimde Kan Gülleri*, 3F Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 23. Münire Coşkun'un bu kitabı Türkiye'den savaşı başından sonuna yerinde izleyen ve tuttuğu günlüklemlerle savaşı bütün gerçekliğiyle aktaran hatıra kitabı olmasıyla dikkat çekicidir. Ayrıca savaş edebiyatı kapsamında değerlendirilebilecek önemli mensur örneklerden biridir. Bu çerçevede Bosnalı Münir Gavrankapetanoviç'in Türkçeye *Direnen Saraybosna* adıyla çevrilen günlüğünü de saymak yerinde olacaktır. Münir Gavrankapetanoviç, *Direnen Saraybosna*, (çev. Atullah Sadak), Timaş Yayınları, İstanbul, 1998.
- 14 Hüseyin Bağcı, "Bosna-Hersek-Soğuk Savaş Sonrası Anlaşmazlıklara Giriş", *DTCF Dergisi*, S. 27, 1994, s. 258.
- 15 Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2003, s. 203.
- 16 Cemaladdin Latiç, "Şahoviçi", (çev. Suat Engüllü), *Tezkire*, S. 42, Şubat-Nisan 2006, s. 12.
- 17 (Aktaran) Mustafa Armağan, "Bosna'dan Uçan Bir Çift Güvercin", *Mostar*, S. 6, Ağustos 2005, s. 52.
- 18 Erdem Bayazıt, *Şiirler*, İz Yayıncılık, 2. bs., İstanbul, 2003, s. 39.
- 19 Ahmet Emin Atasoy, *XV. Yüzyıldan Bugüne Rumeli Motifli Türk Şiiri Antolojisi*, Asa Kitabevi, Bursa, 2001, s. 488.
- 20 Agy., s. 452.
- 21 Hüseyin Yurttaş, *Yirminci Yüzyıl Ağutları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s. 130-131.
- 22 Mücahit Koca, *Bosna Kitabı*, Sur Yayınları, İstanbul, 1999, s. 26-27.

- 23 Rıdvan Canım, *Bosna, Ah Bosna*, Yedi İklim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 14.
 24 *Age.*, s. 15.
 25 Hüseyin Atlansoy, "Kefaret", *Yedi İklim*, S. 35, Şubat 1993.
 26 Ali Budak, "Akşamdan Sabaha Örsünde Zamarın", *Türk Edebiyatı*, S. 229, Kasım 1992.
 27 Canım, *age.*, s. 30.
 28 Atasoy, *age.*, s. 502.
 29 *Age.*, s. 503.
 30 *Age.*, s. 507.
 31 Canım, *age.*, s. 11-12.
 32 *Age.*, s. 40.
 33 Mehmet Ayıcı, *Bosna Şiirleri*, Ocak Yayınları, Ankara, ts., s. 135.
 34 Atasoy, *age.*, s. 442.

KAYNAKÇA

- Alparslan, Şenol, *Bosna'da Türk Kültürünün İzleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.
 Armağan, Mustafa, "Bosna Halkı 'Gavur Padişah'a Nasıl Direndi?", *Osmanlı Tarihinde Maske-ler ve Yüzler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2005.
 ..... "Bosna'dan Uçan Bir Çift Güvercin", *Mostar*, S. 6, Ağustos 2005.
 Atasoy, Ahmet Emin, *XV. Yüzyıldan Bugüne Rumeli Motifli Türk Şiiri Antolojisi*, Asa Kitabevi, Bursa, 2001.
 Atlansoy, Hüseyin, "Kefaret", *Yedi İklim*, S. 35, Şubat 1993.
 Ayıcı, Mehmet, *Bosna Şiirleri*, Ocak Yayınları, Ankara, ts.
 Bağcı, Hüseyin, "Bosna-Hersek-Soğuk Savaş Sonrası Anlaşmazlıklara Giriş", *DTCF Dergisi*, S. 27, 1994.
 Bayazıt, Erdem, *Şiirler*, İz Yayıncılık, 2. bs., İstanbul, 2003.
 Belge, Murat, "Edebiyatın, Savaşa Karşı Bilincin Gelişmesinde Önemli Rolü Olmuştur", *Milliyet Sanat*, S. 10, 15 Ekim 1980.
 Budak, Ali, "Akşamdan Sabaha Örsünde Zamanın", *Türk Edebiyatı*, S. 229, Kasım 1992.
 Canım, Rıdvan, *Bosna, Ah Bosna!*, Yedi İklim Yayınları, İstanbul, 1993.
 Coşkun, Münire, *Bosna'da Savaş Yüreğimde Kan Gülleri*, 3F Yayınevi, İstanbul, 2007.
 Celtik, Halil, "Rumeli Şairlerinin Klasik Türk Şiirine Katkıları", *Turkish Studies*, S. 8, Güz 2009.
 Duman, Haluk Harun-Güreşir, Salih Koralp, "Yeni Türk Edebiyatının Kaynakları", *Turkish Studies*, c. IV, Kış 2009.
 Duman, Haluk Harun, *Balkanlara Veda*, Duyap Yayınları, İstanbul, 2005.
 Gavrankapetanoviç, Münir, *Direnen Saraybosna*, (çev. Ataullah Sadak), Timaş Yayınları, İstanbul, 1998.
 Gülşen, Hacer, "Millî Mücadele Döneminde Savaş Edebiyatımız", *İlmi Araştırmalar*, S. 25, Bahar 2008.
 İsen, Mustafa, *Ötelerden Bir Ses*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997.
 İzzetbegoviç, Aliya, *Tarihe Tanıklığım*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2003.
 Koca, Mücahit, *Bosna Kitabı*, Sur Yayınları, İstanbul, 1999.
 Köprülü, Fuat, *Edebiyat Araştırmaları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1996.
 Larnac, Jean, "İhtilallerin ve Savaşların Edebiyat Üzerindeki Tesirleri", *Yeni Ufuklar*, S. 135, Ağustos 1963.
 Latiç, Cemaleddin, "Şahoviçi", (çev. Suat Engüllü), *Tezkire*, S. 42, Şubat-Nisan 2006.
 Oruç, Hatice, "15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 18, 2005.
 Tanpınar, Ahmet Hamdi, "Yunus Emre", *Edebiyat Üzerine Makaleler*, 4. bs., Dergâh Yayınları, İstanbul, 1995.
 Yorulmaz, Hüseyin, *Osmanlı'nın Batı Yakası Bosna*, 3F Yayınevi, İstanbul, 2007.
 Yurttaş, Hüseyin, *Yirminci Yüzyıl Ağıtları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996.